

Steven C. Bourassa, který ve své *The Aesthetics of Landscape* (1991) dále promýšlel Appletonovy teorie, argumentaci Carlsona a zastánců jeho přístupu odmítá – krajina je pro něj stále vhodným pojmem, protože pojem *environmentu* je přece také zatížen jiným kontextem, přírodovědným. A vlastně nemusí vůbec zahrnovat přírodní terény, o které šlo především – prostředí může být i síť betonových tunelů. I autor těchto řádek je vůči opuštění pojmu krajiny skeptický, přes všechny „vady na kráse“ zůstává stále lépe využitelný než příliš široké prostředí, ostatně běžný jazyk u krajiny také setrvává.

Na Appletona navázala řada výzkumů – jeho přístup zůstala např. savanna hypothesis Gordona Orianse (1980), která zcela ztotožnila estetické preference s určitým typem krajiny, již naši předci obývali a kde se vyvinuli, totiž se savanou. Na druhou stranu komplexnější, i když také evolučně založenou hypotézu formulovali např. Rachel a Stephen Kaplanovi (1996 aj.). Podle nich se v krajině orientujeme a esteticky oceňujeme typy krajiny nabízející prostředí vhodné pro náš druh a s určitou soudržností, čitelností, komplexitou a tajemstvím (ve smyslu další explorační).

Pracovat se začalo i se ztotožněním estetické hodnoty krajiny s biodiverzitou – často sdílené a zdánlivě intuitivní přesvědčení řady přírodovědců kupodivu nemá jeden dohledatelný pramen s jasně formulovanou a testovanou hypotézou, vyskytne se ale např. již u Aldo Leopolda. Pracovali s ním ale mnozí badatelé na pomezí evoluční psychologie, geografie

nebo etologie člověka. Konrad Lorenz ve svých dílech naopak propagoval souvislost estetické kvality krajiny nebo organismu s jejich komplexitou. Irenäus Eibl-Eibesfeldt zdůrazňoval, že estetická kvalita se do značné míry kryje s tím, jak krajina poskytuje vodu a vegetaci. Slavný Edward O. Wilson již dříve (1984) svou hypotézu biofilie, vrozené tendence preferovat živé struktury, vztahoval i na krajinu, kterou hodnotíme kladně v té míře, v níž nabízí pohled na struktury, jež se zdají živé – tou mohou být i mraky a skály.

S těmito hypotézami pak pracují nejen geografové a biologové, ale zmiňují je i krajinní architekti a urbanisté, kteří se celkem logicky snaží estetickou dimenzi úprav prostředí podložit vědeckými argumenty, jež by měly vyústit v prostředí vhodné pro život člověka. V rámci urbanismu pak najdeme i zde vzniklé teorie a pojmy, které zvažují naše estetické preference prostředí – např. Lynchův koncept *image*, který sice mířil především k vnímání městského prostředí, ale stavěl svou teorii i na orientaci v krajině.

Je velmi těžké hodnotit tyto přístupy i teorie (do nichž stále výrazněji a inspirativněji promlouvají zejména neurovědy) v jednom článku. Na jednu stranu ukazují, že naše estetické preference (a to nejen krajiny) mají biologické kořeny. Jakkoli naše kulturní prostředí hraje zásadní roli, všechno není jen „sociální konstrukcí“, plasticita lidských preferencí není nekořenčná, i estetické preference (případně kategorie) nejsou jen záležitostí kultury a arbitrární. Bezvodá krajina zbavená vege-

tace asi nebyla dlouhodobě považována za estetický vrchol u žádné kultury. Na druhé straně stojí otázka, zda některá zjištění mají opravdu schopnost, kterou od každé teorie požadujeme – predikci. Většina teorií se sice třeba shodne, že oceňujeme krajinu s vodou a zelení, ale to je zjištění, do něhož pak spadají tak odlišné typy prostředí, jako jsou prales, zcela kulturní zemědělská krajina nebo francouzský park. Některé názory a hypotézy jsou sice lákavé, třeba spojení estetické hodnoty s biodiverzitou, ale proč se pak tropický deštný prales ve skutečnosti řadí lidí příliš nelíbí nebo proč většina našich současníků a kultur dává přednost fádnímu „užitkovému“ lesu před bažinou s bohatou biodiverzitou? V tomto ohledu je asi nadějnější nějaká diverzifikovanější teorie, která umožňuje komplexnější přístup – současně však hůře testovatelný.

Zdali se přírodovědné přístupy, často se prolínající s postupy sociálních věd, včetně různých aplikovaných disciplín, někdy ve větší míře prolnou se závěry věd humanitních a filozofickou estetikou, zůstává otevřená.

Článek je jedním z výstupů projektu MUNI/A/1202/2019 podpořeného Grantovou agenturou Masarykovy univerzity.

Použitou literaturu uvádíme na webovém stránce Živy. K dalšímu čtení také např. Živa 2004, 4: 185–187.

Ivan Rynda

Přístupy k tvorbě a ochraně krajiny

*Vidíte tam dole v údolí to telegrafní vedení
které protíná les na protějším kopci rovnou čarou*

*Všechny sloupky jsou ze železa
Když je stavěli byly sloupky ze dřeva
Za tři měsíce na nich vyrazily větve*

*Tak je tedy vytrhli obrátili a znovu zasadili hlavicí dolů kořeny vzhůru
Za tři měsíce na nich vyrazily nové větve zapustily nové kořeny a znovu začaly žít
Muselo se to všechno vyrvat a na nové vedení objednat
se značným nákladem železné sloupky z Pittsburghu*

Blaise Cendrars: Telegrafní tyče (volně přeložili Jarmila a Vlastimil Fialovi)

Malé příčiny mohou odjakživa mít velké následky a ve věku asymetrií a nesouměřitelnosti zvlášť. Původní zadání článku se týkalo přírody, resp. dvojího přístupu k přírodě, k jejímu využívání a tedy přirozeně (?) i k její ochraně. Změna vyjádřená slovy nadpisu článku se zdála nedramatická, ale já jsem si znovu uvědomil, jak ošidné je domnívat se, že pojmy rozumíme, a to přesto, nebo právě proto, že jejich vysvětlování studentkám a studentům věnuji část svého profesního života, a to se zvláštní neodstranitelnou vášní pro definice. Španělský filozof José Ortega y Gasset se domnívá, že „Posláním panovníka je panovat, rozkazovat, posláním intelektuála je definovat“. Pro mne představuje definice cosi jako náročný instantní diskurz a přitom i svébytnou hravou disciplínu; ale připouštím plně její ambivalenci. Jako „slušivá kazajka“ dá vyniknout podstatným znakům, a definice je, současně a vždycky, i „svěrací kazajkou“ reality.

Všechno zlé je pro něco dobré a výše demonstrováná přepjatá politická korektnost (studentky a studenti) mne přivedla k uvědomění, že klíčové pojmy, jimiž se budu zabývat, příroda, krajina, kultura, jsou rodu ženského, dokonce podle shodného vzoru žena; a jenom životní prostředí, jež je dítětem těchto tří matek, je rodu středního. A skutečně myslím, že nejde o náhodu, ale o prostředí vpravdě mateřské.

Takřka všechno, co v dějinách i v současnosti děláme, se nějak vejde do Cendrarsovy básně. Autor v ní naznačuje i základní trend: napřed to zkusíme, neuvědoměle, po dobrém, a teprve když příroda a krajina naznačí, že to přeháníme, přidáme – místo abychom ubrali. Proč také: technologie, úspěch, strmé křivky růstu jsou tak lákavé! A tak vyvstává otázka: není dobré začít vnímat úplně jinak sama sebe i společnost a teprve v důsledku i krajinu? Nebo nám porozumění krajině umožní pochopit, co děláme špatně, jakou podobu by měla mít společnost, a dokonce, a to je snad nejtěžší, a tudíž i nejvzácnější, jak toho dosáhnout? Již Marcus Tullius Cicero („Dáme-li se vést přírodou, nemůžeme v ničem pochybit.“) nebo de Montesquieu („Inteligentní bytosti mohou mít zákony, které si samy vytvořily; mají ale také takové, které si nikdy nevytvořily.“) vědí, v tom nezkarikovaném původním slova smyslu, že svoboda je poznání nutnosti; netuší však ještě, s čím přichází až 20. století, že „Popsané, pánové, je něco jiného, stejně jako už pozorované je něco jiného. Všechno je jinak,“ jak to za přemno-

1 Středohoří z vrchu Radobýl. Píšťanské jezero obklopené aglomerací měst a vrchy Mílešovského pohorí. Foto K. Horáček

hé jiné formuluje Thomas Bernhard. Z takové pasti se věru těžko uniká. A proto dospívám k prvnímu návrhu, jež budu dále zkoušet testovat. Pokusme se znovu trochu nově určit, co rozumíme pod uvedenými pojmy, a pokusme se je určit společně. „Návod k použití světa“ nám snad poskytne tato úvaha, ale i změna – pokus sledovat místo zákonitostí přírody zákonitosti krajiny.

V krajině je totiž, na rozdíl od přírody, skryto všechno: příroda, společnost, my i každý z nás sám za sebe. Každý z nás potřebuje, jak říká Heideggerův oddaný žák Christian Norberg-Schulz, své místo: „Aby člověk našel oporu pro svou existenci, musí být schopen se orientovat, musí vědět, kde je. Ale také se musí identifikovat se svým prostředím, tedy musí vědět, jaké je určité místo.“ Identifikace člověka předliterárních kultur s prostředím byla „jednoduchá“, protože cítil svou existenci stejně nebo blíže jako jsoucnost zvířat nebo stromů. Až s vyprávěním a později písmem vzniká pojem jakožto pojem a pojmové myšlení jako takové, obecnost i abstrakce, počitatelnost *odlišného* (stromů) a zvětšuje se vzdálenost od jednotlivého, ale i od přírody v jejím jednotlivém a jedinečném *místě*. „Technika překonala všechny vzdálenosti, avšak nevytvořila žádnou blízkost“, říká Martin Heidegger; a negramotný rolník výzkumníka Alexandra R. Luriji se diví: „Proč bych vysvětloval? Vždyť všichni vědí i bez toho, co je to strom,“ na další otázku pak odpovídá: „Jak byste mohli ve dvou slovech říct, co je strom? – Ve dvou slovech? Jablono, jilm, topol.“ Vznikem písma a uplatněním techniky však na jedné straně roste vzdálenost, na druhé míra přetváření (již psaní samo je technologie). To, co se mění, však není jen okolí; jsme to i my. „Lidé v primárně orální kultuře se obracejí mimo sebe, protože mají jen velmi málo příležitostí obracet se do sebe, zatímco my se mimo sebe obracíme proto, že do sebe jsme se již obrátili,“ píše lingvista a filozof jazyka Walter J. Ong; a jinde ukazuje, že zvuk (mluveného slova) staví vnímatele do centra okolní totality *přírody* jako její součást, zatímco knižní, mapa a jejich šíření mu staví *krajinu* před oči jako pozorovatele. Výstižně to vyjadřuje jiný lingvista a literární teoretik John

Ronald Reuel Tolkien: „Enti jsou totiž podobnější elfům: méně se zajímají o sebe než lidé a lépe pronikají do jiných věcí. Ale jinak jsou enti podobnější lidem; víc se mění než elfové a rychleji chytají barvu vnějšího světa, aby se tak řeklo,“ vysvětluje Stromovous, jako by chtěl naznačit pohyb od orální techniky ke psané, od přírody ke kultuře.

Většina uvedeného usilovala naznačit, že v krajině je vždy obsažena i kultura, a to vždy nejméně ve dvojím smyslu: krajina je vedle přírodní podstaty i v různé míře výsledkem kulturní tvorby, více či méně reflektované, a tím, co je v zorném úhlu pozorovatele, od něhož je neoddelitelná. Postřeh Václava Cílka, že krajina je to, proč lezeme na rozhledny, je přesný, ale sám o sobě moc nevypovídá, proč je zpravidla nastavíme uprostřed povrchového lomu. Krajina je totiž i *tím*, že lezeme na rozhledny; a vztah krajiny a naší vnitřní krajiny (inscape, Gerard Manley Hopkins) je zpětnovazební. Definice krajiny typu ekosystém či soustava ekosystémů (resp. biogeocenóza / skupina biogeocenóz; Petr Sklenička, lépe s Aloisem Zlatníkem geobiocenóza) tedy postrádají atributivní znak krajiny a s jejím obsahem se mýlí; Websterův slovník zachycuje z onoho atributivního znaku polovinu: „Část pevniny nebo výše přírodní scenerie, obsažené v zorném poli pozorovatele.“ – tedy jen člověka jako pozorovatele, nikoli jako spoluvůrce. Proslulý výrok Frederica W. Maitlanda, že „krajina je kouzelný palimpsest, zápisník historie, v němž se napsaná slova překrývají, ale přesto mohou být rozluštna“ už je přesný, včetně přírodního původu oslí kůže. I v krajině člověk častěji píše a příroda seškrabuje; ale i příroda je skvělý písák, jen jí to déle trvá.

Obsahu titulního pojmu jsme se tedy přiblížili, a to i pomocí produktivní „negativní“ definice (vysvětlující, čím definici není) a s nejspíše překvapivým využitím úvah W. J. Onga, jenž prvotně nezvažuje krajinu, ale řeč, jazyk a písmo, které chápe jako *technologie* – a přibližuje se tím pojetí krajiny jako prolnutí přírodního a kulturního. Existují však dva další autoři, M. Heidegger a Ernst Jünger, kteří se již zabývají technikou a technologiemi výslovně; koncepce krajiny druhého z nich je zpravidla opomíjena. S jednou bystrou výjimkou: filozof Aleš Novák se věnuje srovnání techniky v pojetí obou autorů

a tedy, byť ne primárně, i krajině. Uvidíme tak, že lidství v podobě ražby, projevované i uměním, „v aktu totální mobilizace“ vtiskuje krajině natolik ráz člověka jako dělníka, že se původní dva typy krajiny, přírodní (přírozená – die Naturlandschaft) a kulturní (die Kulturlandschaft), stávají už jen „kýčem, iluzí, hyperbolickou naivitou člověka“. Dokonce i příroda sama pak „již dávno není označením pro celek všeho jsoucího ve smyslu fysis, ani označením bytostné povahy každé jednotlivé věci ve smyslu natura“, ale stává se jen jedním „z výseků skutečnosti, která je tak jako tak zredukována na pouhý kvantifikovatelný zdroj“. Zůstává tak už jen krajina technická (krajina dílen, resp. krajina – dílna, die Werkstättenlandschaft) nebo krajina plánu (die Planlandschaft). Mladší bratr E. Jüngera Friedrich Georg, pokládáný za jednoho z prvních zvěstovatelů environmentálního ohrožení, ví, že „technika však neobdarovává ničím, organizuje potřebu. [...] nevytváří žádné bohatství, svým prostřednictvím nás však k bohatství přivádí, zpracovává je a zpřístupňuje spotřebě. Je to neustálé, stále rostoucí, stále mocnější stravování... drancování, jaké na Zemi ještě nebylo.“ A to se projevuje skrytě v degradaci toho, co dnes nazýváme ekosystémovými statky a službami, a zjevně – v krajině.

Technika ve smyslu Heideggerova pojmu Gestell má přetvářející, formativní vliv; nejen na přírodu a krajinu, ale také na společnost a naše myšlení. „Odkrývání, které vládne v moderní technice, se nerozvíjí směrem poskytování výskytu ve smyslu *poiésis*. Odkrývání vládnoucí v moderní technice je vymáhání (Herausfordern), které požaduje od přírody, aby dodávala energii, jež jako taková může být těžena a hromaděna do zásoby.“ Tento způsob života společnosti pak charakterizuje „onen vymáhavý nárok, který člověka soustřeďuje k tomu, aby to, co se odkrývá, zjednával jako použitelný stav zásob.“ Tento „... hrubý materialismus, který obírá přírodu, zejména lidskou přirozenost, o její intimní vztah k posvátnému a božskému, divočina se stává pouhým dřevem a kožšinou a člověk strojem“ (Jeffrey Sklansky). Toto vše pak vede k tomu, že nejen to, co můžeme popsat jako statky a služby přírody, se stává nárokovatelné; dokonce i to, co získáváme ze společnosti, začínáme chápat jako nárokovatelné: i lidské štěstí a právo na ně... a jak víme, tento přístup je

zakódován i do základních listin euroamerické liberální demokracie.

Důsledky zdánlivě osvobozující teze, které právě ve společnosti v planetárním měřítku řešíme, už leží mimo téma této eseje. Jedna myšlenka však zůstává nosná: *právo* se prvotně vždy vztahuje k jednotlivci, teprve druhotně se stává právem *skupiny* stejných nebo podobných jedinců. V silném slova smyslu právo nikdy neexistuje bez komplementární *povinnosti*. Povinnost je však prvotně vztahována ke skupině, ne však ke skupině souvěrců, ale ke skupině všech – *k celku*. Naším společným celkem je *krajina*. Krajina propojuje potřebu s uspokojením, přírodu a její statky a služby se společností, jednotlivce se skupinami.

Způsob, jak chránit přírodu, je tak neoddelitelně propojen s krajinou. A nejen to, právě v tomto spojení vyvstává faktický i definiční rozdíl mezi přírodou a krajinou: obě je třeba chránit, ale jen krajinu je možné i tvořit.

Ochrana přírody a krajiny: dva koncepty

Všeobecně přijímaná, dostatečně široká definice ochrany (přírody, krajiny i životního prostředí) je známá: „Ochrana je takový způsob managementu (obsahující inspekci, výzkum, záchranu, využívání) ovzduší, vody, půdy, minerálních zdrojů a živých systémů včetně člověka, aby byla dosažena nejvyšší udržitelná kvalita života.“ (Světová strategie ochrany – World Conservation Strategy, IUCN, UNEP, WWF 1980). Podobně známý je příběh dvou mužů, již nebyli prvními v řadě těch, kteří pochopili a procítili nezbytnost přírodu chránit, ale vtiskli paradigmatickou podobu jejím dvěma základním podobám a dokázali je prostřednictvím účinného tlaku na osvícené politiky i uvést do právního řádu a systémově i do praxe. Jsou jimi John Muir, ve Skotsku narozený americký přírodovědec, spisovatel a zastánce ochrany divočiny ve Spojených státech amerických, a Gifford Pinchot, americký lesník a politik; nejvyšším osvíceným politikem, na nějž se oba obraceli, byl přírodovědec, cestovatel, lovec, spisovatel, voják a prezident Theodore Roosevelt. Příběhy o národních parcích Yosemite a Yellowstone a jejich soupeření o prvenství jsou již součástí ochránářského folklóru. Rád bych věřil, že k němu patří i rozlišení dvou základních paradigmat, pro něž bohužel nemáme ani v naší bohaté mateřštině ustálená pojmenování. Obecný pojem *ochrana* (protection) se dělí na dva základní přístupy: nekompromisní ochranu *divočiny* (preservation, zachování), již prosazoval bouřlivák Muir, a účelovou ochranu *krajiny* (conservation, užívání), kterou zastával pragmatický Pinchot. Pokusím se vysvětlit, co oba přístupy spojuje i odlišuje, v čem je jejich podstatná, hluboká logika, jaké důsledky z nich zpětně či zpětnovazebně plynou nejen pro ochranu přírody a krajiny (a divočiny), ale i pro pojmové uchopení a naši žitou každodennost.

Pro uspořádání všech charakteristik jsem volně využil nástroje, který trojice jeho autorů koncipovala pro zkoumání psychologických a sociologických postojů konkrétních lidí k dané situaci, a to v kvantifikované škále (Osgood a kol. 1957). Sémantický diferenciál zde tedy neslouží k charakteristice postojů, ale k odlišení pojmů v jejich sou-

Tab. 1 Srovnání dvou základních přístupů k ochraně přírody a krajiny. ZFK – základní filozofická kategorie

Jev, pojem	Preservation – ochrana (uchování)	Conservation – ochrana (užívání)
zakladatel	John Muir (1838–1914)	Gifford Pinchot (1865–1946)
metafora	příroda – pevnost	příroda – studna
ZFK čas – zaměření	minulost ↔ současnost	současnost → budoucnost
„cílová skupina“	budoucí příroda	budoucí generace
příroda	zázrak (světa, stvoření)	veřejný statek
prvotní cíl	příroda (bez člověka)	lidské potřeby – <i>člověka</i>
důvod	existenciální, metafyzický	utilitární, užitný
respekt – oprávnění	ontologický, biotický	kognitivní
apelace	celostní duchovní hodnoty	věcnost, pragmatismus
ZFK prostor	místní, regionální	planetární – globální životodárné biosférické systémy
předmět ideový	vlastní vnitřní hodnota přírody	statky a služby ekosystémů
předmět věcný	přírodní proces (evoluce, sukcese)	přírodní stav (biotop, ekosystém)
předmět nesporný	biodiverzita	biodiverzita!
znaky předmětu	původnost, přirozenost, vzácnost	reprezentativita, potenciál, krása
přístup	biocentrický	ekocentrický, přiznané antropocentrický
typy ochrany	bezzásahový režim, aktivní management	ekosystémový přístup, ekoeфекtivita
metoda, postup	druhovká ochrana, územní ochrana, kombinace	totéž, složková ochrana
paradoxní odpůrce	ekolog! lidské vlivy → zásahy!	ekonom! → zdrojů přibývá!
kritérium	celostnost, rozmanitost	udržitelnost
podoba	divočina	divočina ↔ průmyslová zóna
princip	nejvyšší možné ochrany	diferenciace
rámec	ochrana přírody a krajiny	životní prostředí, trvale udržitelný rozvoj
aktéři	ochránáři, vědci, návštěvníci...	úplně všichni!!!

vislosti i odlišnosti; primárně nemá být normativní, ale explorativní; jako kognitivní model má prostřednictvím konotací vést k jazykové konstrukci, jež je zpřesněnou pojmovou denotací; s ostychem řečeno definicí... V tab. 1 jsou tedy uvedeny jak vnější, víceméně nezpochybnitelné charakteristiky (zpočátku), tak záměrně polarizující rozdělení obou typů či paradigmat ochrany, jež je však jen pomůckou promyšlení každého vzorce zvlášť a současně (někdy) spojitěho přechodu jednoho vzorce v druhý a obou dohromady.

První nesamozřejmý pojem: metafora. Metafora poskytuje základní vhled, osvětluje předporozumění. Příroda sama o sobě není pevností, ochrana ji však může ustavit jako pevnost, jež nesmí být dobytá, ani dobývána. Tímto ustavením stává se příroda divočinou; její věcnění, řekl by Heidegger, je v nedotknutelnosti jsoucího, přírody. Přírodu je však možné (a pro člověka nezbytné) ustavit i jako studnu, jako zdroj, zdroj statků i služeb. Má-li však studna sloužit, nesmí být zkvalena. Je proto předmětem ochrany a předmětem péče; může být zřídlem, pramenem, nádrží, studnou kopanou i vrtanou, tedy i prostřednictvím techniky. Toto ustavení obsahuje škálu; škála je přítomná v podobách *krajiny* (jak ještě dále uvidíme). Žádná z podob krajiny však nesmí (plně) zrušit původ (přírodu); a nesmí tedy zrušit ani určení krajiny (funkci). Toto určení je dvojí. Vnitřní, pro krajinu samu, pro trvání krajiny, ve stavu i v jejích proměnách i pro trvání přírody – v její podstatě. A služebné – krajina je spolutvořena lidmi pro uspokojení lidských potřeb. Bauen, Wohnen, Denken, (vy)stavět, bydlet, myslet, resp. stavění, myšlení, bydlení, přednáší Heidegger v r. 1951; ale bauen znamená i obdělávat – půdu, pěstovat – obilí nebo révu; a objasňuje souvislosti, hlubší smysl toho, co znamená *bydlet a stavět* pro byd-

lení. To je v podstatném smyslu to, co má na mysli Ladislav Žák v *Obytné krajině*, vydané již o čtyři roky dříve (1947).

Základní filozofické kategorie: čas a prostor. Pro Heideggera je čas a časovost podstatnější; pasáže a poznámky týkající se prostoru jsou v jeho díle spíše roztroušeny, než aby se jím zabýval soustavně, zatímco jeho žák Norberg-Schulz věnoval prostoru a jeho podobám celou knihu. V obou vzorcích ochrany jsou důležité obě kategorie. Jedním ze základních etických principů ochrany (a udržitelného rozvoje) je odpovědnost vůči budoucím generacím, tedy odpovědnost v čase. Proto conservation vychází ze současnosti do budoucnosti ve snaze předat přírodu a krajinu ve stavu stejném nebo lepším, zatímco preservation spíše usiluje o to, aby se neztratilo nic z minulosti. Prostor pro *uchování* znamená spíše všestrannou (pokud možno) místní soběstačnost, bezpečnost, suverenitu (potravinovou, energetickou a další – souvislost s krajinou je podstatná a zřejmá). Důraz na místní podmínky (biotopy, stanoviště atd.) však není sobecký k celku, naopak, protože pomáhá minimalizovat příčiny globálních problémů, jež prostřednictvím globálních životodárných biosférických systémů dopadají zpětně na (místní) krajiny. O totéž vlastně usiluje šetrné *užívání*, jen tak činí systémově, prostřednictvím dobrého globálního řízení (good global governance) v celku planetárního systému.

Příroda jako zázrak vzniku a evoluce nebo stvoření může být chápána i utilitárně – jako veřejný statek.

V pojetí předmětu ochrany je skryt základní problém ochrany přírody a krajiny, o to důležitější, že si ho ne všichni ochránáři nebo vědci ne vždy uvědomují nebo v zaujetí profesním zájmem dostatečně připojují. Je to rozdíl mezi ochranou *procesu* jako přírodního zákona (zákonitosti)

a ochranou *stavu* artikulovaného z konkrétního důvodu. Řešením obvyklého sporu se zdánlivě jeví ochrana přírodní rozmanitosti („chráníš-li biodiverzitu, nemůžeš nikdy pochybit“). Jak mne však upozornil vegetační a krajinný ekolog Pavel Kovář, podobnou mantrou byla v počátcích jeho vědecké dráhy ochrana stability a homeostáze.

Původnost, přirozenost, vzácnost k nám přicházejí z minulosti; reprezentativnost (jako dědictví předávané budoucnosti), potenciál (pro uchování ekosystému, pro přirozené zmlazení atd.) a konečně specificky krása pro lidského pozorovatele jsou hodnotami pragmatictějšími a vztaženějšími opět o trochu více k člověku než k přírodě.

Ze všeho uvedeného logicky vyplývají typy, metody a postupy ochrany. Pojem „paradoxního odpůrce“ je v sémantickém diferenciálu tak trochu vědomou provokací. Ekolog jako ochránce ekosystémů může obhajovat lidské zásahy napravující antropogenní vlivy; ekonom, který (naprosto mylně, jak už bylo a ještě bude zdůvodněno) vyloží přírodní zdroje jako předmět, nikoli jako věc, může pak tvrdit, že přírodních zdrojů ve skutečnosti neubývá, ale dokonce přibývá s tím, nač dokážeme upřít transformující oko techniky.

Pro rámec celostnosti a rozmanitosti divočiny je samozřejmě vůdčím principem nejvyšší stupeň ochrany; ve velmi širokém rámci udržitelného rozvoje je klíčové jediné kritérium, jediné úběžník – udržitelnost (sustainability); aby jí mohlo být dosaženo, je nezbytné v ochraně, v přírodě i v krajině uplatnit nedoceňovaný princip diferenciace.

Lze shrnout, že jak preservation, tak conservation představují legitimní a nezbytný přístup k ochraně přírody a vzájemně se funkčně doplňují. Ochrana přírody obecně však není totožná s ochranou životního prostředí. Ochrana přírody tvoří jeden ze základních čtyř pilířů nebo rovin udržitelného rozvoje; není *cílem*, je však kategoriečným a určujícím *limitem*, jak si smíme v úsilí o dosažení cíle, jímž je kvalita lidského života, počínat. Udržitelný rozvoj je priznané antropocentrický a směřuje k naplňování lidských potřeb: materiálních, sociálních, kulturních, duchovních. Podmínky k uspokojování potřeb vytváříme obecně v krajině – od divočiny až po průmyslovou zónu, od kategorie ochrany Mezinárodního svazu ochrany přírody Ia (přísná přírodní rezervace) a Ib (divočina) až po průmyslovou zónu, od původních ekosystémů až po ty urbánní. Limity limitují, meze omezují, neměli bychom nahlédnout ještě jednou *techniku*, jež nám umožňuje krajinu přetvářet?

Příroda, krajina, technika a kultura

Kultura je chápána jako adaptivní systém, jež umožňuje člověku zvýhodňovat se oproti konkurenčním druhům; mnohačetná pozitivní zpětná vazba mezi lidskými dovednostmi a lidským životním prostředím pak vede k postupnému zlepšování obojího. Podstatnou součástí (euroamerické) kultury je technika, počínaje tvorbou nástrojů. Nástroje umožňují lépe uspokojovat potřeby, ale také člověka v jeho fyzické i duševní podstatě (de)formují. Nemusíme jít tak daleko jako Oswald Spengler v pro-

slulém průměru techniky k pařátu, jenž se sápe na přírodu. Postačí, když přestaneme chápat techniku jednostranně jako prodloužení lidské přirozenosti, ale začneme ji chápat naopak jako fenomén, jenž přirozenost *bytosně* (de)formuje: jednak vytváří prostředí, jež se člověku vymyká v možnostech využívání, ovládání a kontroly, jednak přetváří a zásadně rozšiřuje soubor lidských potřeb. „Technika je opakem adaptace subjektu na prostředí, neboť je adaptací prostředí na subjekt – je to pohyb v opačném směru oproti všem pohybům biologickým“, píše J. Ortega y Gasset, když rozlišuje tři vývojová stadia techniky: techniku náhody, řemeslníka a technika. V prvním stadiu je člověk ještě přirozeně s přírodou spjatý – jednou z prvních technik je magie. Ve druhém reflektuje techniku jako vlastní umělý výtvor, který jej „prodlužuje“ a který mu slouží; ve třetím se poměr obrací: člověk pomáhá stroji a slouží mu; pokud v něm zůstává „svobodný“, pak ne jako dělník, ale jen jako technik, vynalézající – stroje... Technika tedy podobně jako obecněji kultura opět pracuje zpětnovazebně: tím, že vytváří umělou potřebu, spotřebu, blahobyt a přepych. Dýchání, hlad a žízeň nejsou v pravém smyslu potřeby: přijímání vzduchu, potravy a vody je žádost, je přirozené a samovolné. Potřeba je až něčím navíc, proto k její povaze patří, že může být rozšiřována neomezeně. To je pak skutečný bytosť „motor“ neukojitelného nárůstu konzumu, který se nemůže nepromítnout do podoby krajiny.

A právě zde, při pohledu na krajinu vnější, bychom měli znovu promyslet své krajiny vnitřní: to, co je skutečným rozšířením našeho specificky lidského ex-sistere, existence, lidského přecínání v podobě, jež nepotřebuje technickou materializaci krajiny. Lidský život je „jsoucno, jehož bytí spočívá nikoli v tom, čím již je, nýbrž v tom, čím dosud není; bytí, které spočívá v dosavadním nebytí.“ (J. O. y Gasset). Celý lidský život je hledáním smyslu, říká Viktor Frankl; je to úkol a poslání.

„Příroda nekonstatuje žádná ‚fakta‘ – ta vznikají pouze v rámci tvrzení, která vymysleli lidé, aby mohli popisovat bezešvou pavučinu reality, jež je obklopuje,“ vysvětluje W. J. Ong totální – celostní povahu přírodního světa. Ano; ale proč užije slova pavučina? Nota bene bezešvá? Adjektivum je zřejmě dáno nešťastným překladem, anglické seamless by bylo snad lépe přeložit jako souvislý, soudrý, konzistentní. Slovo web (i pavučina) je však jistě záměrné, protože v přírodě sice nejsou *fakta*, ale jsou v ní *vztahy*, *souvislosti*, jež jsou právě předmětem výkladu. Přemýšlejme tedy o *vztazích*, jak se vztahujeme ke krajině.

Nad je nyní o něco snažší zamyslet se jinak a hlouběji o nastolených pojmech a snad je úvaha nebanálnější a snad svou zjednodušující explikací filozofy neurazí.

Příroda je; divočina je nepochybně věc, jež věcní po svém, ale je věcí až jako uvědomění námi; je věc, ale až s příchodem člověka: není v ní a nebyl, ale ví o ní, je to už *lidská* distance. A krajina není (a nesmí) být předmětem (v onom nárokovém smyslu). Krajina je věc, ale jak okamžitě v rozhovoru reagoval heideggerian Ladislav Benyovszky, není už zcela věc. Je Umding, věc s aurou, věc vztažená (podle vzoru Umwelt,

osvětí, životní prostředí Jakoba Johanna von Uexküll); je věcí s geniem loci.

Snad lze pragmaticky zjednodušit: krajinu a krajiny lze uchopit jako škálu. Naše současné krajiny jsou škálou od věcí k předmětu. A naše každodenní i dlouhodobá lidská pozice by měla spočívat v diferenciaci škály: od divočiny k průmyslové zóně (je-li už opravdu nezbytná...). Jako existuje pojem funkční biodiverzita, měli bychom důsledněji uplatňovat princip funkční diferenciace krajiny. Měli bychom spolu s Ladislavem Hejdánkem vždy nejprve myslet krajinu nepředmětně, v jejím věcnění; teprve pak může být předmětem vnímání, ochrany a tvorby, cestou od nás ke krajině a zpět. Jaká je homeorheze, táhnutí kulturní krajiny? Jak má být utvářena, aby respektovala přírodu a vytvářela v ní domov?

„Každý zásah do městské či venkovské krajiny by měl brát v úvahu, jak různé prvky daného místa formují celek, který je obyvateli vnímán jako pochopitelný a smysluplný rámec bohatý na významy. Druzí tak přestávají být cizí a lze je vnímat jako součást onoho ‚my‘, které společně tvoříme. Z téhož důvodu je vhodné, aby byly jak v městském, tak ve venkovském prostředí zachovány některé prostory, které nebudou neustále modifikovány lidskými zásahy.“ Nejen tématu krajiny, ale obecně strategii udržitelného rozvoje, připraveným nesporně kvalifikovaným, byť nevelkým týmem, dokáže papež František vtisknout v encyklice Laudato Si jednotící gesto.

„Kdy a jak přijdou věci jako věci? Nepřijdou *skrze* lidské zhotovování. Nepřijdou však ani bez bdělosti smrtelných. [...] Věc je však svým způsobem také strom a rybník, bystřina a hora. Tím, že věcní každá ve svém prodlení po svém, jsou věci volavka a srna, kuň a býk. Tím, že věcní každá ve svém prodlení svým způsobem, jsou věci i zrcadlo a spona, obraz a kniha, koruna a kříž.“ (Heidegger 1950, česky 1978).

Nevím, zda se podařilo projasnit pojmy a usnadnit si život ustálením pojmů (což neznamená, že bychom je nemohli různě tematizovat, znovu a znovu v různých kontextech promýšlet, nebo dokonce v budoucnu i měnit). Když pro nic jiného, pomůže nám to krajinu snáze a účinněji chránit; a dokážeme-li si strategicky definovat své potřeby, tedy také utvářet a tvořit.

Krajina je užitá (použitá, využitá, zneužitá) příroda. Krajina je relativně uzavřený celostní systém přírodního území, přetvořeného v určité míře kulturou, s charakteristickými přírodně-kulturními rysy. Krajina je škála. Až tak jednoduché to může být. Snad trochu překvapivě to vše ví už Georg Wilhelm Friedrich Hegel: „Chce-li člověk skutečně být, / musí mít jsoucno, / a aby toho dosáhl, / musí se omezit. / Komu se konečně oškliví, / ten nedojde nikdy ke skutečnosti, / nýbrž uvázne v abstraktnu a vyhasne sám v sobě.“ Text, který lze napsat jako báseň. A je to – Malá logika. Až tak logické to může být. Současně bychom měli být vždy pamětliví, co říká Heidegger o tom vůbec nejjednodušším v kulturní krajině, o polní cestě: „Odříkáním neztrácíme. Odříkáním získáváme. Získáváme nevyčerpatelnou sílu prostoty. Utěcha nám poskytuje domov v dávném původu.“

Použitá literatura uvedena na webu Živý.